

Populiarioji atlikėjų kultūra tarpukariu: tendencijų apmatai

Martynas Petrikas

Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Kūrybinių medijų institutas, Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
El. paštas: martynas.petrikas@kf.vu.lt

Straipsnyje¹ remiantis archyviniais duomenimis aptariami 1930 m. Kaune siūlyti populiariosios atlikėjų kultūros renginiai, siekiama atsakyti į klausimus, kokių menininkų rankomis formuotas „masinis“ skonis, kokios populiariosios atlikėjų kultūros formos labiausiai atitiko ir kūrė tarpukario dvidešimtmečio vartotojų poreikius; ar tiriamojo laikotarpio Lietuva buvo populiariosios kultūros sklaidos žemėlapiu periferijoje.

RAKTAŽODŽIAI: populiarioji atlikėjų kultūra, tarpukaris, Kaunas

Įvadas

Stebėdamas savo epochos kultūros virsmus Walteris Benjaminas (1892–1940) atskyrė meną „su aura“ nuo tokio, kuris jos neturi². Pirmasis kuriamas amžinybei, turi kilmingą genealogiją – tradiciją, kartais ją neigia tam, kad atsinaujintų ir pralenktų savo laiką. Antrasis – masinė produkcija, mechaninis reprodukuojamas, kai kūrinys suvartojamas „čia ir dabar“ ir pamiršamas, nes jau siūlomas kitas. Dichotominę skirtį tarp „tikrojo“, legitiminio meno, aukštosios kūrybos ir vienkartinės, greitam masiniam vartojimui skirtos meninės produkcijos toliau įtvirtina muziejai ir bibliotekos, knygos ir akademinės diskusijos – kolektyvinės atminties šaltiniai, kurie ir atsijoją vertingą meną nuo to, kurio atsiminti neverta. Tokia atminties dimensija masinei publikai skirtą kūrybą griežtai apriboja esamuoju laiku ir pasmerkia užmarščiai.

Istoriografiniu požiūriu Lietuvos populiariosios kultūros laukas ištirtas netolygiai. Pirmosios nepriklausomybės atveju palyginti daugiausia dėmesio sulaukė profesionaliosios teatro kultūros pasiūla, literatūros bei spaudos rinkos, sporadiškai pasirodo publikacijų, aptariančių taikomosios ir dekoratyvinės dailės bei dizaino produktų vartojimą Lietuvoje³. Tačiau vadinamoji „mažoji scena“ – demokratiška ir nesunkiai restoranuose ir kavinėse, „vasaros teatrų“ paviljonuose ir viešų renginių salėse prieinama atlikėjų produkcija – dar nėra išsamiau ir metodiškai ištirta.

1 Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros programą 2009–2015 m. (sutarties Nr. LIT-9-12).

2 Benjamin 2005: 218.

3 Minėtinos Rūtos Skudienės mokslo ir mokslo populiarinamosios publikacijos apie tarpukario Kaune dirbusius estrados asmenis (Skudienė, R. Kauno mažosios scenos artistai. *Lietuvos muzikos istorija*. II knyga. Sud. J. Ambrazas. Vilnius: LMTA, 2009: 225–237; Skudienė, R. Legendiniai mažosios scenos artistai. *Žydų kultūros paveldas Lietuvoje*. Vilnius: Savastis, 2005: 105–114). Bendrą tarpukario populiariosios kultūros tyrimų būklę atspindi pavienės mokslo publikacijos, skirtos kinui (Andrijauskaitė 2012; Surblys 2011), reklamos grafikai (Povilionytė 2003), kasdienybės kultūrai (Šatavičiūtė 2002; 2003; 2007).

Visgi demokratiškas menas „be auros“ yra vienas būdų pažinti pasaulį: pasak Theodoro Adorno ir Maxo Horkheimerio, „pasaulis perleidžiamas per kultūros industrijos filtrą“ ir gatvė pradeda suvokti kaip ką tik pasibaigusio filmo (pridursime – spektaklio ar kolektyvinio pasilinksminimo) mikrokosmoso tęsinys⁴. Taigi ideologinės, vertybės formuojančios populiariosios kultūros produktų implikacijos tampa labai reikšmingos ne tik „čia ir dabar“, bet ir ateities perspektyvoje. Populiariosios kultūros įtakingumą suvokė ir Lietuvos valdininkai, įvedę reikalavimą bent dalį pramoginių (dainininkų, o ypač aktorių) programų pateikti lietuvių kalba: mėginta proteguoti ne tik vietinių menininkų kūrybą, bet ir vietos kalbą bei kultūrą⁵.

Šio straipsnio tikslas – pristatyti atliktą tyrimą ir svarbiausius jo rezultatus: 2015 m. kaupti ir analizuoti archyviniai dokumentai leidžia patikimai nusakyti tarpukario dvidešimtmečiu masinei publikai siūlytos atlikėjų produkcijos tipus, nustatyti jos kūrėjus, populiarumą ir turinį. Toks sisteminis populiariosios atlikėjų kultūros tyrimas Lietuvoje atliekamas pirmą kartą, todėl čia pateikiami rezultatai vertintini kaip atspirtis tolesniems tyrimams.

Metodas

Atliktame tyrime populiariąja atlikėjų kultūra laikoma masiniam vartojimui skirta sceninių žanrų visuma, pasižyminti supaprastintomis, lengvai suvokiamomis estetiškėmis konvencijomis, kurioms nereikia specializuotų kultūrinių kompetencijų, jos dažnai remiasi patraukliais susitapatinimą skatinančiais efektais. Tirti tik sceniniai atlikėjų žanrai (populiarioji muzika, šokiai, kabaretas, viešų „balių“ programos ir pan.), kitų žanrų (pavyzdžiui, kino, lėlių teatro ar cirko) pasiūla tarpukariu palikta ateities tyrimams. Reprezentatyviu populiariosios atlikėjų kultūros sklaidos centru 1918–1940 m. pasirinktas Kauno miestas.

Populiariosios atlikėjų kultūros pasiūla tyrime susieta su viešuosius susirinkimus reglamentuojančiais teisės aktais ir administravimo procedūromis: pramoginiai renginiai prilyginti viešiesiems susirinkimams. Pagal 1920 m. Lietuvos Valstybės tarybos priimtą „Susirinkimų įstatymo“ 5 paragrafą, visi viešųjų susirinkimų rengėjai privalėjo apie tai pranešti vietinės milicijos (vėliau – policijos) nuovados viršininkui⁶. Pastarieji priklausė apskričių viršininkų administracijoms, todėl šiose įstaigose buvo svarstomi, tvirtinami ir archyvuojami prašymai surengti viešuosius renginius. Pagal 1932 m. naujo „Susirinkimų ir pramogų įstatymo“ nuostatus, rengėjai privalėjo nurodyti renginio programą, laiką, vietą, rengėjo asmeninius duomenis⁷. Faktiškai ši praktika imta taikyti kur kas anksčiau, ir tyrimas atskleidė, kad Kauno apskrities

4 Adorno, Horkheimer 2006: 166.

5 1929 m. atlikėjų skundą žr. *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 3: 94–94 a. p.

6 *Vyriausybės žinios* 1920: 5.

7 *Vyriausybės žinios* 1932: 2.

viršininko kanceliarijos Spaudos ir draugijų skyriaus bylos (*LCVA*. F. 402. Ap. 2) yra turtingas ir informatyvus šaltinis nustatant tarpukario Kaune siūlytos populiariosios atlikėjų kultūros formas, dominavusius žanrus bei jos pavidalą kūrusius atlikėjus.

Pažymėtina, kad Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – *LCVA*) rastos bylos apima XX a. 4-ąjį dešimtmetį. Trečiojo dešimtmečio populiariosios atlikėjų kultūros pasiūlos pėdsakų rasta Kauno miesto policijos I (*LCVA*. F. 440. Ap. 1) ir II nuovados bylose (*LCVA*. F. 1439. Ap. 1). Tiriant šiuo laikotarpiu Kaune siūlytos populiariosios atlikėjų kultūros tarptautiškumą pravarčios Užsienio reikalų ministerijos veiklos bylos (*LCVA*. F. 384. Ap. 2), Kauno apskrities viršininko kanceliarijos Svetimšalių skyriaus bylos (*LCVA*. F. 402. Ap. 1) bei svetimšalių be pilietybės asmens bylos (*LCVA*. F. 402. Ap. 13).

Apžvelgiamumo sumetimais šiame straipsnyje susitelkiama į vienerius kalendorinius metus. 1930-ieji – vadinamieji Vytauto Didžiojo metai – pasirinkti sąmoningai. Lietuvoje masiškai minint legendinio kunigaikščio mirties 500 metų sukaktį augo ir populiariosios kultūros pasiūla: daugėjo ir renginių, ir vartotojų (Lietuvą lankė gausios išeivių ekskursijos). Taigi straipsnyje pateikiama 1930 m. populiariosios atlikėjų kultūros renginių pasiūlos rekonstrukcija, siekiama atsakyti į klausimus, kokie menininkai formavo „masinį“ skonį, kokios populiariosios atlikėjų kultūros formos labiausiai atitiko ir kūrė tarpukario dvidešimtmečio vartotojų poreikius; ar tiriamojo laikotarpio Lietuva buvo populiariosios kultūros sklaidos žemėlapiu periferijoje.

Kauno apskrities viršininko kanceliarijos Spaudos ir draugijų skyriaus bylos liudija, kad 1930 m. buvo išduoti leidimai surengti per 2 200 viešųjų renginių. Leistų kultūros įvykių forma įvairavo nuo viešųjų paskaitų ir debatų iki reviu spektaklių, tačiau tarp jų nebuvo nuolatinis leidimas turinčių įstaigų (pavyzdžiui, Valstybės teatro) renginių. Nuolatinio leidimo privilegija buvo reta. Jau minėta, kad daugumos renginių organizatoriai apskrities viršininko kanceliarijai turėjo teikti prašymus su išsamiomis programomis. Išduoti leidimai leidžia renginius skaidyti į komercinių ir visuomeninių įstaigų organizuotus. Galimas ir tolesnis skaidymas į „viešuosius“, t. y. visiems prieinamus, ir „uždarus“ (vad. „šeiminius“, „savybės“ ir kt.) renginius, kurių dalyviai privalėjo turėti kvietimą ar būti renginį suruošusios organizacijos nariu. Pagal svarstytuose prašymuose pateiktą informaciją, dar renginius galima skaidyti į mokamus ir nemokamus. Pradėsime nuo pastarųjų, dažniausia besisiejusių su komercinių įstaigų iniciatyvomis (pažymėtina, kad pasitaikydavo ir visuomeninių organizacijų mokamų renginių, bet apie tai – vėliau).

Komercinių įstaigų renginiai

Tyrimas atskleidė, kad dėl komercinių tikslų 1930 m. kauniečiams ir miesto lankytojams populiariosios atlikėjų kultūros renginius nuosekliausiai siūlė trijų tipų įstaigos: maitinimo įstaigos (dažniausia – restoranai), kino teatrai bei privati ir itin menkai tyrinėta Gabriėliaus Lano antreprizė.

Tiriamuoju laikotarpiu Kaune veikė iki dešimties vadinamųjų I rūšies (iki 24 val. dirbti galėjusių) maitinimo įstaigų. Šis skaičius svyravo (pavyzdžiui, 1934 m. buvo išduotos licencijos tik šešioms I rūšies įstaigoms⁸), bet keli restoranai veikė be pertraukos. Pirmą maitinimo įstaigos rūšis reiškė ne tik maisto ar aptarnavimo kokybę, bet ir pramogą: restoranai turėjo orkestrus, rengė šokių vakarus ir kabareto ar reviu programas.

Išlikusi Kauno miesto ir apskrities viršininko kanceliarijos byla (*LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 3) išsamiai atskleidžia viename I rūšies restorane – „Versal“ (oficialiai vadintas „Naujasis Versal“) 1930 m. pirmą pusmetį siūlytą populiariosios atlikėjų produkcijos repertuarą (antrą pusmetį restorane vyko kapitalinis remontas⁹). 1930 m. pradžioje įstaigos valdytojai Antanas Syrtautas ir Jonas Vaicechauskas pateikė prašymą atnaujinti leidimą rengti vaidinimus, pridėdami Piliečių apsaugos departamento pažymą, leidžiančią pirmą metų pusmetį iki 24 val. prekiauti svaigiaisiais gėrimais. Kauno miesto ir apskrities viršininko kanceliarija leidimą suteikė su sąlyga, kad kiekvieno vaidinimo programa (nurodant atlikėjų asmeninius duomenis) prieš dvi dienas bus tvirtinama atskirai. Taip tarp 1930 m. sausio ir liepos mėnesių „Naujasis Versal“ maždaug kas dvi savaites teikė prašymus demonstruoti menininkų pasirodymus. Šie dokumentai liudija, kad restorano scenoje per pusmetį pasirodė 35 menininkai, iš jų viena Lietuvos, kiti – užsienio piliečiai. Zofija Nešokočiūtė – Lietuvos pilietybę turėjusi dainininkė – buvo nuolatinė „Versal“ programų dalyvė, dainavusi lietuvių liaudies dainas ir romansus (pavyzdžiui, „Kam šerei žirgelį“, „Mokė mane motinėle“, „Dobilėlis“ ir pan.). Kiti atlikėjai (Latvijos, Vokietijos, Vengrijos, Ispanijos piliečiai) keitėsi. Pirmas dvi metų savaites „Versal“ lankytojai galėjo išvysti vokiečių Scharlottos Imlan ir ispano Francesco Zaballos charakterinius šokius bei Eugeno ir Emmos Varetzki „muzikinių klounų“ dueto numerius. Antroje mėnesio pusėje latvių trio (Saulas Martynovas, Agata Gniedovska, Elena Žukov) šokdavo „įvairius šokius“. Vasario programos pagrindas buvo „akrobatų-komikų ant dviračių“ trio iš Vokietijos (Villy Arnoldas, Fritzas Schultze bei Karolina Mauser) bei 7, vėliau – 6 asmenų baleto trupės šokiai iš Latvijos. Formatas buvo populiarus, nes nuo kovo iki birželio mėnesio programose matyti „akrobatiniai šokiai“ (Emilis Verbatus ir Elvyra Simansons iš Latvijos), „komikai akrobatai“ (Karlus ir Marija Petersonai iš Latvijos) bei „baletas“ – šį kartą iš Vokietijos. Augustė Abt, Else Geringer, Elza Goitner ir Paulinė Vitrovski buvo populiarios ir „Versal“ scenoje šoko pusantrą mėnesio. Birželio mėnesį, be minėtosios Z. Nešokočiūtės dainų, „Versal“ rengti Latvijos nacionalinės operos baleto trupės narių Arnoldo ir Vandos Šnickovskių, Olgos Janševski, Olgos Selesnevos bei Vally Paegle pasirodymai.

Intensyvią užsienio atlikėjų kaitą lėmė tai, kad dauguma jų jau buvo Kaune ir dalyvaudavo divertismentų programose. Divertismentai – savita tarpukario

⁸ *Mūsų rytojūs*. 1934: 2.

⁹ Lukšionytė-Tolvaišienė 2001: 92.

pasilinksminimo forma, kurią dažniausia siūlydavo kino teatrai. Šios neilgos ir labai populiarios pramoginių numerių programos buvo demonstruojamos kino seansų metu: prašymus leisti rengti divertismentus teikė ne tik Kauno („Aušra“, „Lira“, „Triumfas“), bet ir Kauno apskrities miestuose veikusių kino teatrų savininkai. Tipišką divertismento turinį sudarė vokaliniai numeriai, sceninis šokis, humoristinis sceninis skečas. Pavyzdžiui, Aukštojoje Panemunėje veikusio kino teatro „Aušra“ lankytojai 1930 m. rugsėjo mėnesį pasibaigus filmui matė tokią programą: Ona Gailevičienė padainavo dainas „Naktys“, „Miela širdžiai“, „Kur tu“, „Aš myliu“, „baletą“ sušoko Ona Simansons ir Emilis Verbatus iš Latvijos, pastarasis dar rusų kalba padeklamavo humoristinius monologus „Pasveikinimas“ ir „Sakyk – tylėk“¹⁰.

Šaltiniai atskleidė, kad 1930 m. veikė specializuota trupė „Meno teatras Pikadylli“. Trupės direktoriumi pasirašinėjo verslininkas Jonas Baškys, Ukmergės pl. 103 pastatęs ir įrengęs kino teatrą „Hollywood“, kurį valdė nuo 1930 m. iki 1934 metų¹¹. Tuo pat adresu žymėtas ir „Meno teatras Pikadylli“. Jo trupės nariai – Ksenija Samariniene, Stasys Kolmskis, Nina Žeromskaitė, Jonas Vorobjevas, Lidija Lunevienė, Solomonas Braininas, Katrė Šermukšnaitė, Vladas Fedotas-Sipavičius¹². Atlikėjai specializavosi skirtinguose žanruose: K. Samariniene dainavo ištraukas iš operų, S. Kolmskis – kupletus ir drauge su N. Žeromskaite vaidino komiškus skečus, L. Lunevienė ir S. Braininas dainavo duetu, o K. Šermukšnaitė ir V. Fedotas-Sipavičius šoko sceninius šokius (pastarasis dar žymėtas kaip konferansje). „Meno teatro Pikadylli“ dalyviai savo programas rodydavo ir kituose Kauno kino teatruose, neretai greta užsieniečių. Vaidinta ne tik lietuvių, bet labai dažnai ir rusų kalba. Antai Danielius Dolskis 1931 m. sausio mėnesį „Meno teatro Pikadylli“ divertismente savo populiarias humoreskas („Gelžkelio traukinio vagone“, „Pas telefoną“ ir kt.) deklamavo ir lietuviškai, ir rusiškai¹³. Šios programos ir kino teatrams, ir atlikėjams buvo papildomų pajamų šaltinis: pavyzdžiui, „Meno teatro Pikadylli“ dalyviai K. Šermukšnaitė ir V. Fedotas-Sipavičius buvo Valstybės teatro baletu trupės nariai. Taip „gyvasis planas“ – aktoriai ir atlikėjai, naudodamiesi sparčiai augančiu kino meno populiarumu Lietuvoje, sukūrė savitą būdą užsidirbti.

G. Lanos (1874–1941) valdė tris kultūrinės įstaigas: iki 1939 m. Miesto sodą ir jame veikusį Vasaros teatrą¹⁴, Naują žydų teatrą bei „Lietuvos teatralinę agentūrą ‘Rampa’“. Be to, jam drauge su F. Sokolovskiene priklausė spaustuvė Kaune, kurioje, be mokslo veikalų ir vadovėlių¹⁵, buvo spausdinamos Miesto sodo renginių afišos, programos bei puošnūs visų trijų meninių įstaigų blankai. Manoma, kad G. Lanos gubernijos laikotarpiu Kaune buvo Miesto teatro direktorius¹⁶, o po 1918 m. išsinuomijo

10 LCVA. F. 402. Ap. 2. B. 6: 208.

11 Surblys 2011: 180.

12 LCVA. F. 402. Ap. 2. B. 7: 702.

13 LCVA. F. 402. Ap. 2. B. 28: 44.

14 Surblys 2011: 175.

15 *Trimitas*. 1938: 976.

16 Strikulis 2012.

Miesto sodą ir jame buvusius pramogoms skirtus statinius. Pusiau mėgėjiškas Naujas žydų teatras buvo įkurtas 1922 m. ir veikė iki 4-ojo dešimtmečio vidurio¹⁷, o agentūros „Rampa“ renginiai pradėti reklamuoti vėliausiai 1925 metais¹⁸. Tyrimas atskleidė, kad visų trijų antreprezių veikla buvo koordinuota ir visus metus nenutrūkstamai tiekė populiarius atlikėjų kūrybos produktus.

1930 m. Naujam žydų teatrui buvo suteiktas leidimas kovo ir balandžio mėnesiais vaidinti Liaudies namų (A. Mapu g. 11) teatro salėje. Deklaruotą repertuarą sudarė per trisdešimt įvairaus žanro kūrinių, tarp kurių buvo Šolomo Aleichemo „200.000“, „Menachemas Mendelis“, „Tevje pienininkas“, Abrahamo Goldfadeno „Bar-Kochba“, „Kune Lemelis“, Simono Anskio „Dibukas“, Jokūbo Gordino „Mirele Efros“, Imrės Kalmano operetė „Bajaderė“ ir daug kitų¹⁹. Nuo gegužės mėn. pabaigos Naujas žydų teatras vaidinimus mėnesiui perkėlė į Vasaros teatrą. Planuota rodyti spektaklius „Džėikelė Blofė“, „Odesa-mama“, „Amerikietė“, operetę „Ša, rabinas važiuoja“, „Chancė į Ameriką“²⁰ (apie merginą, kuri, persirengusi vyru, mokėsi vairuoti automobilį). Vasaros teatro sezonui įsibėgėjus, Naujo žydų teatro trupė čia ir vėliau rodydavo pavienius spektaklius, dalyvaudavo kaip fonas gastrolieriams, vaidino ir kitose miesto salėse. Rudenį (spalio–gruodžio mėnesiais) Teatrui leista nuolat vaidinti Liaudies namuose.

Pagrindinę Vasaros teatro programą sudarė užsienio atlikėjų gastrolės. Iki 1930 m. rugsėjo mėn. vidurio čia du kartus pasirodė Rygos rusų dramos teatras („Ana Karenina“, „Bajorų gūžta“, „Vargana kaip bažnyčios pelė“, „Vestuvės tris kartus“, „Kandida“, „Perlų vėrinys“, „Grand Hotel“, „Svetima žmona“, „Mažoji komedija“, „Mėlynoji lapė“, „Širdies draugas“, „Va bank“, „Kino romanas“, „Ponas Lamberte“)²¹, šoko Maskvos Didžiojo teatro solistai Asafas Messereras ir Tatjana Vasiljeva²²; liepos 1 d. surengtas Konstantino Balmonto kūrybos vakaras²³, dainavo Latvijos nacionalinės operos solistai: R. Berzinas, A. Verneris, L. Kuznecova²⁴, Maskvos sinagogos oberkantorius Levas Lange²⁵, Aleksandro Kačianausko choras, Kipras Petrauskas²⁶. Valstybės teatro trupė suvaidino teatro repertuare buvusias dramas: Edwardo Carpenterio „Viengungis tėvas“, Maironio „Kęstučio mirtis“, Petro Vaičiūno „Liepsnojančios širdys“ bei neidentifikuotą operetę „Suzana“²⁷. Taip pat šoko buvusi *Ballets russes* trupės šokėja

17 Naujasis žydų teatras. *Lietuvių teatro istorija*. Kn. 2: 1935–1940. Vilnius: Gervelė, 2000: 280. Knygoje teatro pavadinimas pateikiamas įvardžiuotinė forma, nors dokumentuose teatras vadintas „Nauju žydų teatru“, „Nauju žydų teatru Lietuvoje“ arba „Nauju žydų teatru Kaune“.

18 *LTMKM*. Mk-3 42.

19 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 6: 408.

20 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 5: 150.

21 Ten pat: 311.

22 Ten pat: 412.

23 Ten pat: 603.

24 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 6: 89.

25 Ten pat: 215.

26 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 5: 418.

27 Ten pat: 418.

ir žymi gražuolė Liudmila Barache-Messasoudi²⁸, rugsėjo mėn. pabaigoje dainavo „rusiškasis Pjero“ Aleksandras Vertinskis²⁹, o aktorių trio iš Latvijos – Vladimiras Klopatorskis-Leri, Vladimiras Germejeris, Nadežda Volkonskaja – vaidino komiškus skečius³⁰. Sezoną pabaigė Nikolajaus Orlovo fortepijono rečitalis³¹ bei vunderkindas – smuikininkė Cilija Gradis iš Latvijos³².

Galima teigti, kad didžiausios sezono sensacijos buvo dvi: liepos mėnesį gastroliavęs „negrų teatras“³³ bei Chašų – žydų aktorių dinastijos – pasirodymai³⁴. Vadinamasis „negrų teatras“ – tai amerikiečių tautybės 45 juodaodžių atlikėjų trupė „The Black Flowers“, į Kauną atvykusi iš Paryžiaus su operete „Liza“, kurios premjera įvyko *Théâtre de la Porte Saint-Martin* 1930 m. birželio mėnesį³⁵. Spektaklį režisavo Louisas Douglas, pagarsėjęs kaip vienas žymiojo Josephine'os Baker *Revue nègre* choreografas³⁶, o pagrindinį vaidmenį atliko Valaida Snow. Pakeliui į Rygą bei Skandinaviją Kaune sustojusi trupė pelnė milžinišką publikos susidomėjimą. Spauda minėjo žiūrovų euforiją, kurią sukėlė temperamentingų šokėjų energija (kauniečiai vieną pirmųjų kartų išvydo lindy-hopo ir stepo žingsnius)³⁷.

Kadišas Chašas, Jozefas Chašas, Nechama Chaš, Hindė Chaš bei Jokūbas Chašas, priklausę Vilniaus žydų muzikinio teatro bendruomenei, tuo metu steigė „Wilner Operete Trupe“ – muzikos ir dramos kolektyvą, veikusį iki 1939 metų³⁸. Chašų šeima gavo leidimą Vasaros teatre vaidinti visą rugpjūčio mėnesį ir su drauge atvykusiais Š. Arlinku ir Š. Kutneriu buvo parengę spektaklius „Golemas“, „Meilės sūnus“, „Silva“, „Bajaderė“, „Stambulo rožė“, „Kantorius“, „Persų sužadėtinė“, „Čigonų meilė“, „Šių dienų mergaitės“, „Santuokų rūmai“, „Sutuoktuvės pliažė“ bei „Amerikos sutuoktuvės“. Spektakliuose vaidino ir vietos aktoriai iš Naujo žydų teatro.

Rudenį prasidėjo „Lietuvos teatralinės agentūros ‘Rampa’“ renginiai. Archyve rasti leidimai „Ateitininkų“ salėje surengti du dainininkės Ksenijos Belmos-Kičinos rečitalius³⁹, Rygos rusų dramos teatrui Valstybės teatre suvaidinti Fiodoro Dostojevskio „Nusikaltimo ir bausmės“⁴⁰ inscenizaciją bei organizuoti garsios aktorės Chajelės Grober (vienos „Habima“ teatro įkūrėjų) benefisus⁴¹. Ch. Grober vizitas Kaune

28 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 6: 95.

29 Ten pat: 164.

30 Ten pat: 192.

31 Ten pat: 226.

32 Ten pat: 288.

33 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 5: 731.

34 Ten pat: 750.

35 Fry 2014: 71.

36 Ten pat: 71.

37 -a- 1930: 6.

38 Nowacki 1992: 372.

39 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 6: 240.

40 Ten pat: 407.

41 Ten pat: 473.

tapo svarbiu įvykiu: rasta visuomeninių žydų organizacijų „Tarbut“⁴², Lietuvos žydų švietimo draugijos⁴³ prašymų leisti rengti papildomus aktorės kūrybos vakarus bei iškilmingą banketą lapkričio 15 dieną⁴⁴.

Aptarti renginiai buvo komercinio pobūdžio, tačiau žvelgiant į turinį matyti, kad rengėjai (ypač G. Lanas, kai kurie kino teatrai) ieškojo universalios pramoginę ir legitiminę „aukštąją“ kultūrą jungiančios formulės: greta komiškų satyrų ar akivaizdžiai nesudėtingų programų siūlyti žymių operos, dramos ir baleto atlikėjų pasirodymai, chrestomatinės ir net modernistinės literatūros pastatymai.

Visuomeninių organizacijų renginiai

Tyrimas atskleidė, kad 1930 m. visuomeninių organizacijų surengtų populiariosios atlikėjų kultūros renginių visumoje išryškėja kelios dominantės. Pirmiausia – etninė: aktyviausiai pramogas siūlė lietuvių ir žydų visuomeninės organizacijos, antra – žanrinė. Žanriniu požiūriu visuomeninių ir privačių organizacijų renginius paranku skirstyti į šokių vakarus, balius, koncertų vakarus, spektaklių vakarus, vakarus su mišria programa.

Šokių vakarai buvo populiariausia, sąlyginai nesudėtingai surengiama pobūvių forma. Vakarus su šokiais rengė daugelis Kauno gyventojų etninę sudėtį reprezentuojančių organizacijų, draugijų, taip pat ir pavienių asmenų. Šokių vakarams nebuvo būdingas sezoniškumas – jie rengti visus metus, tik vasarą labiau mėgta šokti lauke ir gausiai kviesta į gegužines. Nuo 1904 m. Kaune veikusi „Dainos“ draugija turėjo teisę nuo gegužės iki lapkričio mėnesio vidurio rengti šokius Vytauto parko atvirojoje scenoje, o atšalus orams – čia pat veikusioje salėje⁴⁵. Rugsėjo–rugsėjo mėnesiais šokių vakarai vyko Lietuvos jachtų klubo patalpose Nemuno krantinėje šalia Vytauto Didžiojo tilto Aleksoto pusėje⁴⁶. Tyrimas atskleidė, kad veikė dar kelios populiarios šokių salės. Savotiški nuolatiniai viešųjų šokių vakarų rengėjai buvo Šv. Zitos⁴⁷ ir Lietuvos katalikų blaivybės (LKBD) draugijos⁴⁸, dažnai kas mėnesį prašydavusios leidimo surengti po kelis viešuosius šokių vakarus. 1930 m. „zitiečių“ šokiai rengti draugijos patalpose Seimo g. 8, o LKBD – visada Liaudies namų salėje.

Jei pastarieji šokių vakarai buvo atviri visiems norintiesiems, nemaža buvo tokių, kurių lankymuisi reikalauta kvietimo ar narystės organizuojančioje draugijoje. Pavyzdžiui, Kauno savanorių gaisrininkų draugija kovo 19–23 d. savo būstinėje

42 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 7: 49.

43 Ten pat: 99.

44 Ten pat: 177.

45 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 3: 468.

46 Ten pat: 356.

47 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 4: 762.

48 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 31: 312.

E. Ožeškienės g. 27 kasdien rengė „šeiminius“, t. y. uždarus, šokių vakarus⁴⁹. Tiesa, „sulig dviejų narių rekomendacijomis“ atvykti galėjo ir svečiai. Įvertinant, kad E. Ožeškienės g. 27 esanti salė buvo labai populiari ir paklausė (čia įvairiu metu veikė kabaretai „Miramar“, „Chat Noir“ ir pan.), galima spėti, kad šie „šeiminiai“ vakarai buvo prieinami ir platesniam lankytojų ratui.

Neretai šokiais buvo užbaigiamas mišraus turinio vakaras su spektakliu ar koncertu. Pavyzdžiui, popularioje Aleksoto parapijos salėje 1930 m. uždarus ir viešuosius vakarus su spektakliais ir šokiais rengė bent penkios draugijos – Lietuvos katalikiškojo jaunimo draugija „Vytis“, Lietuvos šaulių sąjungos skyrius, „Jaunoji Lietuva“, Vilniui vaduoti draugija, Šv. Cecilijos draugija. Spektakliai ir koncertai dažniau buvo mėgėjiški ar pusiau mėgėjiški, sukurti ir atlikti pačių draugijos narių. Mišri vakarų programa savotiškai tęsė amžiaus pradžios „lietuviškųjų vakarų“ tradiciją: vakaro metu vaidinta, dainuota, renginys pasibaigdavo „šokiais ir žaidimais“. Iš prašymuose leisti renginius pateiktų programų matyti, kad spektaklių ar koncertinių numerių turinys priklausė nuo dviejų veiksnių: organizacijos kūrybinių pajėgų ir ideologinės ar kultūrinės orientacijos. Štai rugpjūčio 31 d. LKBD vakare Liaudies namų salėje planuotos dainos, kupletai, vaidinimas („imitacija alkolio teismo“), „operetė iš čigonų gyvenimo“, kelios arijos iš operų, paskaita „Blaivybė ir menas“, galiausiai – šokiai⁵⁰. Tačiau labiau mėgtas pramoginis arba tautinę tapatybę atspindintis repertuaras.

Lietuvos katalikiškojo jaunimo draugija „Vytis“ 1930 m. rudenį kelis kartus kartojo J. R. Lisenko-Konyč komediją „Užburtas suolelis“⁵¹, vėliau buvo pastatyta I. Miasnickio komedija „Aš numiriau“⁵². „Jaunosios Lietuvos“ nariai Aleksoto parapijos salėje vaidino mėgėjų scenoje populiarių šaržą „Rami vietelė“⁵³, o Lietuvos lenkų darbo žmonių profesinės sąjungos „dramatinė sekcija“ savo vakare demonstravo turbūt pačių parašytą Hyzopo Ziroleko (t. y. Juozažolės Žolelės) komediją „Valkatos“⁵⁴.

Kartais imtasi ambicingesnio repertuaro. Spalio 7 d. žydų sporto ir gimnastikos draugija „Makabi“ kvietė žiūrėti Šolomo Aleichemo satyrą „Kapitalas“⁵⁵, ta pati Lenkų darbo žmonių profesinė sąjunga lapkričio 23 d. pristatė dviveisį didaktinį Annos Karwatowos vaizdelį su dainomis „Mūsų dirvoje“⁵⁶. Lenkų meno ir kultūros draugija „Pochodnia“ po savaitės įvykusiame 1830 m. sukilimo minėjime vaidino Stanisławo Wyspiańskio „1830 metų giesmė“ – reikšmingą šio dramaturgo kūrinį „Warszawianka“⁵⁷. Čia svarbu paminėti žydų draugiją „Tarbut“ ir jos globojamą

49 *LCVA*. F. 402, Ap. 2. B. 4: 266.

50 *LCVA*. F. 402, Ap. 2. B. 7: 170.

51 Ten pat: 449.

52 Ten pat: 110.

53 Ten pat: 214.

54 Ten pat: 396.

55 Ten pat: 432.

56 Ten pat: 151.

57 Ten pat: 398.

„Hebrajų vaidybos studiją“. 1930 m. „Studija“ pristatė savo geriausius spektaklius: XVIII a. filosofo mistiko Mošės Chaimo Luzzatto „Galingą pilį“, Molière'o „Skapeno suktus žygius“ bei „[Izoako Leibos] Pereco vakarą“. Spektakliai vaidinti po keliolika kartų, ne tik Liaudies namų salėje, bet ir Valstybės teatre⁵⁸.

Savais divertimentais šokių vakarus Vytauto parke pajvairindavo „Dainos“ draugija. Iš draugijos pateiktų programų matyti, kad jose lygiagrečiai dalyvavo ir užsienio, ir vietos atlikėjai, taip pat Valstybės teatro trupių menininkai. „Dainos“ renginiai buvo aiškiai komerciniai, pavyzdžiui, liepos 19 d. ir 20 d. Valstybės teatro dainininkas Kostas Orantas dainavo solo, „Du broliai Orfi“ (P. Baresnevičius ir J. Rauchas) atliko akrobatinius numerius, A. ir A. Bulgakovai iš Estijos grojo „įvairiais instrumentais“, o Valstybės teatro aktorai A. Komskis ir M. Skrinskaitė vaidino vaizdelį „Širdėda“⁵⁹.

Kita išryškėjusi forma – baliai ir ypatingas porūšis – „kaukių baliai“. Metų sandūra Kaune akivaizdžiai buvo balių sezonas – pobūvius rengdavo visuomeninės organizacijos, o kartais ir pavieniai asmenys. Pažymėtina, kad balių tikslas neretai būdavo labdara. Antai kovo mėnesį prestižiniame „Metropolio“ restorane advokatas Rapolas Skipaitis Lietuvos aukštųjų mokyklų moksleiviams šelpti draugijos vardu surengė labdaros pobūvį⁶⁰, spalio mėnesį toks pobūvis įvyko Rotušės salėje (organizavo Valstybės teatro „scenarijus“ Vincas Labušis, globojo Sofija Smetonienė)⁶¹. Šio tipo renginiuose paprastai dalyvaudavo profesionalūs atlikėjai, neretai Valstybės teatro operos, baleto, orkestro artistai. Valstybės teatro menininkų dalyvavimas aiškiai liudijo renginio prestižą, pavyzdžiui, kelis kartus per metus rengtų Lietuvos sioninkų organizacijos uždarų pobūvių programose dalyvaudavo ir Valstybės teatro, ir mažųjų Kauno scenų atlikėjai⁶².

„Kaukių baliai“ buvo sezoninis reiškinys, paprastai sietas su kalendorine karnavalo tradicija. Metų sandūroje šiuos pobūvius rengė visos etninės Kauno gyventojų grupės. Sprendžiant iš renginių vietų – Rotušės, „Ateitininkų“ draugijos, Lietuvos šaulių sąjungos salės – tai buvo masinė, daug lankytojų sulaukdavusi pramoga. Vis dėlto dauguma „kaukių balių“ registruoti kaip uždari, tik draugijų nariams arba kviestiniams svečiams prieinami renginiai, pavyzdžiui, gruodžio 27 d. „Ateitininkų“ draugijos salėje įvykęs labdarai skirtas balius buvo uždaras⁶³. Lygiai taip pat Vytauto Didžiojo universiteto žydų studentų ekonominio susivienijimo ten pat rengtas „grandiozinis kaukių balius ir Naujųjų metų sutikimas“ laukė tik kviestinių svečių⁶⁴.

Taigi trečioji visuomeninių organizacijų surengtų renginių dominanti sietina su prieinamumu. Į plačią ideologinę ar socialinę akciją orientuotos (Šv. Zitos ar LKBD) ar

58 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 6: 346.

59 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 3: 303.

60 *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 4: 85.

61 Ten pat: 173.

62 Ten pat: 149.

63 Ten pat: 201.

64 Ten pat: 392.

iždus papildyti siekusios („Daina“) draugijos nuosekliai organizavo laisvai prieinamus renginius, o gausūs „uždaryti“, „šeiminiai“ ar „savybės“ renginiai buvo prieinami tik pagal etninius, ekonominius, kultūrinius ar ideologinius parametrus diferencijuotų konkrečių organizacijų nariams ir aiškiai skatino grupės tapatybės formavimąsi.

Išvados

Tyrimas atskleidė, kad tarpukario Kaune veikė išplėtota kultūros industrijos sistema. Tirtajame laikotarpyje pavyko identifikuoti visus klasikinius šios veiklos dėmenis – kultūrinio produkto kūrybą, vadybą bei platinimą. Divertismentų, populiarių pasilinksminimų programose randame ištraukų iš operų, sceninių šokių, skambiai vadintų „baletu“, greta vodevilių statomos modernistinės dramos, be to, „mažosios scenos“ vaidinimuose ir balių programose dalyvauja Valstybės teatro – prestižiškiausios institucijos – menininkai. Ši savybė – mėginimas derinti pramogą ir „aukštojo“, legitiminio meno elementus – iškalbingai byloja apie reiškinių, kurį su tam tikromis išlygomis galima įvardyti „vidurinio registro“ (*middlebrow* arba *art moyen*) kultūra.

Tyrimo metu identifikuoti kanalai, kuriais platinta importinė populiariosios atlikėjų kultūros produkcija. Tarpukario Kaune svarbiausiais tokios produkcijos tiekėjais laikytinos Gabrieliaus Lano antreprizės, restoranų ir kino teatrų kabaretų ar divertismentų programos. Tarptautinės atlikėjų migracijos tyrimas leidžia daryti išvadą, kad tarpukario Lietuvoje vyko intensyvi užsienio atlikėjų migracija, o gastrolės derintos prie vietinės auditorijos preferencijų etniniu ir kultūriniu aspektais. Nustatyta, kad populiariosios atlikėjų kultūros *lingua franca* galima laikyti rusų kalbą.

Atliktas tyrimas liudija, kad nacionalinis ir tarptautinis dėmuo prieštaringai derėjo tarpukario populiariojoje atlikėjų kultūroje: 4-ajame dešimtmetyje valstybiniu lygmeniu imta kontroliuoti populiariosios atlikėjų kultūros tarptautiškumą siekiant užtikrinti nacionalinį interesą ir ekonominiu, ir ideologiniu aspektu. Kita vertus, populiariosios atlikėjų kultūros formos laikytos patikimu etninių tapatybių įtvirtinimo būdu.

Tyrimo metu sukaupti duomenys vertingi ir bendrai tarpukario populiariosios kultūros analizei, suteikia naujų žinių apie Lietuvoje gyvenusių etninių mažumų kultūrinę veiklą. Tolesnis šių duomenų tyrimas leistų išsamiau pažinti Lietuvos populiariosios kultūros kūrimo ir vartojimo ypatumus, suteiktų žinių apie etninių mažumų, ypač žydų, kultūrinės veiklos grąžinimą į kultūrinės atminties visumą.

Gauta 2016 05 02

Priimta 2016 05 06

Šaltiniai ir literatūra

1. Kauno apskrities viršininko kanceliarijos Spaudos ir draugijų skyriaus įvairūs raštai. *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 3, 4.

2. Kauno apskrities viršininko kanceliarijos Spaudos ir draugijų skyriaus prašymai susirinkimams rengti. *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 5, 6, 7.
3. Kauno apskrities viršininko kanceliarijos Spaudos ir draugijų skyriaus prašymai leidimams pasilinksminimams-vakarams. *LCVA*. F. 402. Ap. 2. B. 28, 31.
4. Viktoro Chenkino koncerto programa, 1925 m. rugpjūčio 2 d. *LTMKM*. Mk-3 42.
5. Susirinkimų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1920. 20: 5–6.
6. Susirinkimų ir pramogų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1932. 393: 1–4.
7. -a- Negrų operetės gastrolės Kaune. *Lietuvos aidas*. 1930. 165: 6.
8. Adorno, Th.; Horkheimer, M. *Apšvietos dialektika: filosofiniai fragmentai*. Vilnius: Margi raštai, 2006.
9. Benjamin, W. *Nušvitimai*. Vilnius: Vaga, 2005.
10. Fry, A. *Paris Blues: African American Music and French Popular Culture, 1920–1960*. Chicago: University of Chicago Press, 2014.
11. Gabrieliūs Lanas. *Trimitas*. 1938. 40: 976.
12. Kaune mažiau restoranų. *Mūsų rytojūs*. 1934. 13: 2.
13. Lukšionytė-Tolvaišienė, N. *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje: svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2001.
14. Nowacki, K. Teatry żydowski w Krakowie. *Pamiętnik teatralny*. 1992. 1–4: 353–376.
15. Strikulis, D. Kaip kūrėsi Kauno miesto teatras. *Šiaurės Atėnai*. 2012 01 20.
16. Surblys, A. Kauno kino teatrai 1918–1940 m.: lokalizacija ir raida. *Kauno istorijos metraštis*. 2011. 11: 151–197.

Martynas Petrikas

Culture of popular performances in interwar Lithuania: general notes on tendencies

Summary

The article presents a reconstruction of supply of performances intended for and presented to mass consumption in Kaunas, Lithuania, in 1930. Dwelling on archival material, the article aims to address the questions: what artists shaped the popular tastes of Lithuanian audiences, which forms of entertainment were particularly popular, whether Lithuania belonged to the periphery of European map in terms of accessibility to the products and forms of popular culture of the time.

KEY WORDS: popular performance, interwar, Kaunas